

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

In onderlinge samenhang bezien. De pragma-dialectische reconstructie van complexe argumentatie in rechterlijke uitspraken

Plug, H.J.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Plug, H. J. (2000). *In onderlinge samenhang bezien. De pragma-dialectische reconstructie van complexe argumentatie in rechterlijke uitspraken*. in eigen beheer.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Inleiding

1.1 Complexe argumentatie in de motivering van rechterlijke uitspraken

In de wet is vastgelegd dat de rechter zijn beslissing over een geschil moet motiveren. De Hoge Raad (HR 4 juni 1993, *NJ* 1993, 659) stelt dat tot de grondbeginselen van een goede procesorde behoort dat:

elke rechterlijke beslissing tenminste zodanig moet worden gemotiveerd dat zij voldoende inzicht geeft in de daaraan ten grondslag liggende gedachtengang om de beslissing zowel voor partijen als voor derden – in geval van openstaan van hogere voorzieningen: de hogere rechter daaronder begrepen – controleerbaar en aanvaardbaar te maken.

De motiveringsverplichting is van belang voor de rechtszekerheid en draagt bij tot de aanvaardbaarheid van een beslissing. In een vonnis, een arrest of een beschikking maakt de rechter openbaar wat zijn overwegingen zijn voor het standpunt dat hij ten aanzien van het geschil inneemt. Dit maakt het voor partijen, collega's en anderen mogelijk om zich op de hoogte stellen van de beslissing en van de argumenten die de rechter aan zijn beslissing ten grondslag legt. Bovendien worden zij hierdoor in staat gesteld de argumenten voor de beslissing te beoordelen op hun consistentie, redelijkheid en overtuigingskracht.

Ondanks de motiveringsverplichting, wordt in een rechterlijke uitspraak meestal niet alles wat relevant is voor de beoordeling van een beslissing expliciet en helder tot uitdrukking gebracht. Daarom zijn rechtstheoretici en argumentatietheoretici van oordeel dat aan een verantwoorde beoordeling van een (juridisch) betoog een analytische, rationele reconstructie van het betoog vooraf moet gaan. Dit houdt in dat er een overzicht moet worden gemaakt van alle informatie die relevant is om na te gaan of een bepaalde beslissing

bestand is tegen rationele kritiek. Naarmate de argumentatie in een rechterlijke uitspraak minder begrijpelijk en onvoldoende expliciet is geformuleerd, is de argumentatie lastiger te reconstrueren.

Problemen bij de reconstructie kunnen onder andere betrekking hebben op onduidelijkheid in manier waarop de argumentatie is gestructureerd. Als de argumentatie van de rechter samengesteld (complex) is, dat wil zeggen als de beslissing met meer dan één argument wordt gerechtvaardigd, moet worden vastgesteld hoe die argumenten zijn gestructureerd. Inzicht in de relatie tussen argumenten is noodzakelijk om vast te stellen wat de gevolgen zijn voor de houdbaarheid van een argument dat overblijft als andere argumenten onaanvaardbaar blijken. Wanneer niet kan worden achterhaald wat de relatie tussen argumenten is of als de relatie tussen argumenten en het standpunt verkeerd wordt geïnterpreteerd, kan dat gevolgen hebben voor de begrijpelijkheid en de aanvaardbaarheid van de beslissing. In arresten van de Hoge Raad komen regelmatig verschillen van mening aan de orde over de relatie tussen argumenten, bijvoorbeeld in een geschil tussen Hoogovens en de Industriebond FNV over een schadevergoeding aan Hoogovens (HR 7 november 1986, *NJ* 1987, 226). In het cassatiemiddel voert Hoogovens onder andere aan:

Het hof heeft in strijd met het recht de door de eiseres aangevoerde omstandigheden niet in onderlinge samenhang beoordeeld. Verwezen wordt naar de omstandigheden genoemd in mvg p. 2 e.v. in 5, in het bijzonder 5.1-5.15. Deze omstandigheden in onderlinge samenhang leveren [...] onrechtmatige daden van de Bonden op, kunnen dat althans doen. In 5.7 van het arrest oordeelt het hof ten onrechte omtrent 'de enkele omstandigheid dat schade is toegebracht aan Hoogovens'. Ook de activiteiten volgens 5.12 en 5.16 van het arrest beziet het hof in 5.21 ten onrechte niet in samenhang met de andere omstandigheden door eiseres aangevoerd.

De Hoge Raad moet beoordelen of op grond van de formulering 'de enkele omstandigheid' geconcludeerd kan worden dat het hof de samenhang tussen de argumenten van Hoogovens heeft miskend. Daarbij rijst de vraag of Hoogovens de samenhang eerder duidelijk tot uitdrukking heeft gebracht en welke consequenties onduidelijkheid over de samenhang heeft voor de aanvaardbaarheid van de beslissing.

Dat duidelijkheid over de relatie tussen de overwegingen die aan een beslissing ten grondslag liggen niet alleen voor de procespartijen van belang is, illustreert een uitspraak van het kantongerecht Tilburg (5 december 1974,

Prg. 1975, 1009).¹ Een verkoper vordert van de vader van een negentienjarige dochter dat deze betaalt voor aankopen van zijn minderjarige dochter [destijds was de leeftijdsgrens voor meerderjarigheid 21]. De vader voert aan dat zijn dochter minderjarig was ten tijde van de koop en stelt dat de koopovereenkomst nietig is op grond van de onbekwaamheid van zijn dochter tot het aangaan van de koopovereenkomst. De kantonrechter overweegt de volgende omstandigheden:

- (1) – dat de moeder van de minderjarige op 15 april 1972 is overleden en de minderjarige ongeveer drie maanden later het huis is uitgegaan;
- (2) – dat zij vervolgens op een adres elders in de stad heeft gewoond gedurende ongeveer twee jaar, in welke periode zij de overeenkomst is aangegaan;
- (3) – dat gedaagde q.q. heeft geaccepteerd [...] dat zijn dochter gedurende die periode elders verbleef;
- (4) – dat zijn dochter in die periode op kantoor werkte, haar verdiende loon van gedaagde q.q. mocht behouden om daarvan in haar levensonderhoud te voorzien en dat zelf mocht besteden, terwijl hij daarnaast niet meer in haar levensonderhoud bijdroeg;
- (5) – dat de gekochte artikelen voor haar bruikbare kledingstukken waren, die niet overdreven van prijs waren.

Vervolgens concludeert de rechter: 'naar Ons oordeel moet de minderjarige gezegd worden onder deze omstandigheden handelsbekwaam te zijn geweest tot het aangaan van meerbedeelde overeenkomst (...)'. De omstandigheden worden hier weliswaar duidelijk opgesomd, maar het is niet duidelijk wat de samenhang ertussen is. Toch is het voor deze en andere verkopers van belang om te weten welke omstandigheden bepalend zijn geweest voor de beslissing. Loopt een verkoper, zoals Leijten zich in een noot bij deze uitspraak afvraagt, het gevaar, wanneer hij aan een meisje van rond de negentien, in ieder geval mogelijk minderjarig, voor gewone prijzen gewone kledingstukken in redelijke hoeveelheid verkoopt, die overeenkomst straks vernietigd te zien, als zo'n meisje tijdens het aangaan van de overeenkomst bij haar vader en moeder thuis woont (negatie van de omstandigheden 1-3) en niet door te werken in haar eigen levensonderhoud voorziet (negatie van de vierde omstandigheid)?

In deze studie naar dergelijke complexe argumentatie in rechterlijke uitspraken baseer ik mij op de pragma-dialectische argumentatietheorie van

1 Dit voorbeeld is ontleend aan Brouwer (1990: 51).

Van Eemeren en Grootendorst. Om na te gaan op welke wijze standpunten in een rechterlijke uitspraak worden ondersteund door argumenten en hoe die argumenten zich tot elkaar verhouden, worden pragma-dialectische inzichten geïntegreerd met inzichten uit andere argumentatietheorieën en uit de rechtstheorie. In de rechtstheorie worden verschillende typen van complexe argumentatie weliswaar onderzocht in verband met de beoordeling van de aanvaardbaarheid van de motivering en de beslissing, maar de reconstrueerbaarheid van de verschillende typen van complexiteit wordt als een preliminair probleem beschouwd en niet aan de orde gesteld. In de argumentatietheorie daarentegen wordt wel onderzoek gedaan naar reconstrueerbaarheid van de samenhang tussen argumenten, maar dat onderzoek is in principe niet toegespitst op de juridische context. Door middel van een interdisciplinair onderzoek probeer ik oplossingen aan te dragen voor problemen die zich bij de reconstructie van de argumentatiestructuur in rechterlijke uitspraken kunnen voordoen. Deze doelstelling licht ik nader toe in 1.3 en vervolgens geef ik in 1.4 aan hoe het onderzoek is opgezet. Eerst zet ik echter in 1.2 uiteen welke uitgangspunten aan het onderzoek naar complexe argumentatie ten grondslag liggen.

1.2 Begrijpelijkheid en aanvaardbaarheid van complexe argumentatie

In de argumentatietheorie van Van Eemeren en Grootendorst (1982, 1992) is de benadering van argumentatie pragmatisch en dialectisch. Het pragmatische aspect van deze theorie houdt in dat de functie die taaluitingen in de communicatie vervullen centraal staat. Het taalgebruik wordt geanalyseerd in de context waarin het voorkomt en beoordeeld op de functie die het daarin moet vervullen. Voor rechterlijke uitspraken wordt die functie onder andere bepaald door wettelijke bepalingen waarin het motiveringsbeginsel tot uitdrukking komt. Het dialectische aspect van de theorie houdt in dat de taaluitingen die naar voren worden gebracht, geanalyseerd worden als taaluitingen die deel uitmaken van een kritische discussie die tot doel heeft een verschil van mening op te lossen. Het juridische proces kan opgevat worden als een discussie tussen de partijen onderling en de rechter. Die discussie wordt gedeeltelijk weergegeven in een rechterlijke uitspraak.² Voor de analyse en de beoordeling van argumentatie heeft deze dialectische benadering tot gevolg

2 Zie Van Eemeren, Feteris e.a (1996) en Feteris (1989).

dat rekening gehouden wordt met het discussieperspectief waarin het taalgebruik plaatsvindt.

Vanuit een pragmatische invalshoek worden de standpunten en de argumentatie die in een rechterlijke uitspraak naar voren worden gebracht, opgevat als taalhandelingen.³ Met het naar voren brengen van die taalhandelingen beoogt de rechter zowel een *communicatief* als een *interactioneel effect* te bewerkstelligen. Het communicatieve effect is bereikt als de lezer begrijpt dat er argumentatie naar voren is gebracht en wat die argumentatie inhoudt. Het interactionele effect is bereikt als de lezer de argumentatie ook aanvaardt en overtuigd is. Beide effecten zijn niet absoluut, maar gradueel, comparatief en relatief.⁴

De verbale presentatie van argumentatie kan volgens Van Eemeren en Grootendorst zowel van invloed zijn op het bereiken van het communicatieve effect, het niveau van de begrijpelijkheid, als op het bereiken van het interactionele effect, het niveau van de aanvaardbaarheid.⁵ Op het niveau van de begrijpelijkheid gaat het om de vraag in hoeverre onduidelijkheden in de verbale presentatie ertoe leiden dat het communicatieve effect niet of onvoldoende wordt bereikt. Wanneer het communicatieve effect niet wordt bereikt doordat de lezer niet uit kan maken dat er argumentatie naar voren wordt gebracht, is het onwaarschijnlijk dat het interactionele effect wordt bereikt dat hij de argumentatie aanvaardt. Op het niveau van de aanvaardbaarheid gaat het om de vraag in hoeverre onduidelijkheden in de verbale presentatie ertoe leiden dat het interactionele effect niet of onvoldoende wordt bereikt. Van Eemeren en Grootendorst (1982: 41) stellen vast dat in de regel het communicatieve effect dan al is bereikt:

Het nastreven van illocutionaire effecten [communicatieve effecten jp] gaat, analytisch gesproken, aan het optreden van perlocutionaire effecten [interactionele effecten jp] vooraf. (...) begrijpelijkheidsproblemen zijn in principe preliminair aan aanvaardbaarheidsproblemen.

3 Zie Austin (1976), Searle (1969, 1981) en Van Eemeren en Grootendorst (1982).

4 Gradueel wil zeggen dat de argumentatie meer of minder begrijpelijk en aanvaardbaar kan zijn. Comparatief wil zeggen dat argumentatie altijd meer of minder begrijpelijk en aanvaardbaar is in vergelijking met alternatieve formuleringen. En relatief wil zeggen dat de begrijpelijkheid en de aanvaardbaarheid van argumentatie afhangt van de context en de lezers. Zie Van Eemeren (1980: 98).

5 Het communicatieve effect wordt in termen van Searle (1981) ook wel het illocutionaire effect genoemd en het interactionele effect wordt wel perlocutionaire effect genoemd.

In het onderzoek naar complexe argumentatie in rechterlijke uitspraken, moet dus onderscheid worden gemaakt worden tussen het niveau van de begrijpelijkheid en het niveau van de aanvaardbaarheid. In het volgende zal worden nagegaan aan welke voorwaarden de taalhandelingen die in een rechterlijke uitspraak naar voren worden gebracht moeten voldoen om het communicatieve effect zo goed mogelijk te bereiken.

De herkenbaarheidsvoorwaarden voor argumentatieve taalhandelingen

Argumentatie is, anders dan veel andere taalhandelingen, een complexe taalhandeling, omdat er meer dan één uitspraak naar voren wordt gebracht.⁶ De argumentatie is het geheel van uitspraken dat in een betoog ter verdediging van een bepaald standpunt wordt aangevoerd. De elementaire taalhandelingen die samen de complexe taalhandeling argumentatie vormen, kunnen op zinsniveau ieder op zich de communicatieve strekking hebben van bijvoorbeeld een bewering of een mededeling, maar hebben tegelijk gezamenlijk een communicatieve strekking op tekstueel niveau. Bovendien onderhoudt argumentatie altijd een relatie met een andere taalhandeling: het naar voren brengen van een standpunt.⁷ Op deze drie punten verschilt een complexe taalhandeling van een elementaire taalhandeling, die in principe uit één uitspraak bestaat, één bepaalde strekking heeft en niet verbonden is met een andere uitspraak.

Voor een correcte uitvoering van de complexe taalhandeling argumentatie moet onder andere zijn voldaan aan de *herkenbaarheidsvoorwaarden*. Deze voorwaarden kunnen worden verdeeld in de propositionele inhoudsvoorwaarde en de essentiële voorwaarde. De *propositionele inhoudsvoorwaarde* houdt in dat tot uitdrukking wordt gebracht dat de uitspraken u1, u2 enz. elementaire taalhandelingen zijn waarin een positieve of een negatieve gebondenheid tot uitdrukking wordt gebracht ten aanzien van de proposities die in die taalhandelingen tot uitdrukking worden gebracht. Daarbij moet ten aanzien van de proposities duidelijk zijn waaraan wordt gerefereerd en welk predikaat aan die referent wordt toegekend. De *essentiële voorwaarde* houdt in dat tot

6 Zie Van Eemeren en Grootendorst (1982: 81-87).

7 Zie Van Eemeren en Grootendorst (1982: 102 e.v.). Jungslager (1991: 19 e.v.) gaat uitgebreid in op het verband tussen de taalhandelingen van het naar voren brengen van een standpunt en het aanvoeren van argumentatie. Zie Houtlosser (1995: 65-98) voor een analyse van de taalhandeling 'het naar voren brengen van een standpunt'.

uitdrukking wordt gebracht dat de uitspraken u_1 , u_2 enz. gelden als een poging van de taalgebruiker om anderen te overtuigen van de (on)aanvaardbaarheid van een bepaald standpunt. Een en ander kan geïllustreerd worden aan de hand van het volgende, eenvoudige betoogje:

De vordering zal worden afgewezen, want eiser heeft slechts een gering belang.

In dit betoogje worden twee elementaire taalhandelingen naar voren gebracht:

- (1) de vordering zal worden afgewezen;
- (2) eiser heeft slechts een gering belang.

Op zinsniveau wordt in taalhandeling (1) een propositie tot uitdrukking gebracht waarin wordt gerefereerd aan 'de vordering'. In de propositie in (2) wordt gerefereerd aan 'Eiser'. Daarnaast is in beide taalhandelingen tot uitdrukking gebracht welk predikaat aan die referent wordt toegekend. In (1) is dat het predikaat 'zal worden afgewezen' en in (2) 'heeft slechts een gering belang'.

Veel aanbevelingen ter verbetering van de begrijpelijkheid van rechterlijke uitspraken hebben betrekking op de propositionele inhoudsvoorwaarde van elementaire taalhandelingen. De complexe taalhandeling argumentatie is echter pas geslaagd als ook de essentiële voorwaarde is vervuld. Dat wil in dit voorbeeld zeggen dat de lezer ook begrijpt dat (2) als argumentatie geldt voor (1).⁸ Als één of meer van de herkenbaarheidsvoorwaarden niet zijn vervuld, dan is de uitvoering van de argumentatie in meer of mindere mate defectief. De herkenbaarheidsvoorwaarden, die corresponderen met het communicatiebeginsel 'wees duidelijk', kunnen daarom als minimale voorwaarden voor de begrijpelijkheid van argumentatie worden beschouwd.⁹ Een betoog bestaat in de regel uit meer argumentaties. Aan het argument (2) in het eerder gegeven voorbeeld, zou bijvoorbeeld kunnen zijn toegevoegd:

8 Aanwijzingen voor de communicatieve strekking van taalhandelingen kunnen worden verschaft door strekkingsindicatoren, zoals in dit geval 'want'. Zie Van Eemeren, Grootendorst en Kruijer (1983: 94, 133).

9 Het communicatiebeginsel vormt een standaard voor rationele verbale communicatie en bestaat uit de volgende vier regels: wees duidelijk, eerlijk, efficiënt en ter zake. Zie Van Eemeren, Grootendorst en Kruijer (1983: 157-161) en Van Eemeren, Grootendorst, Snoeck Henkemans e.a. (1997: 14-16).

- (3) Aan de zijde van gedaagde mag een redelijk belang geacht worden te bestaan.

Net als bij de elementaire taalhandelingen (1) en (2), moet ook bij (3) worden vastgesteld waaraan wordt gerefereerd en welk predikaat aan die referent wordt toegekend. Daarnaast moet worden vastgesteld of de essentiële voorwaarde is vervuld en moet duidelijk zijn dat (3) eveneens bedoeld is als poging om de lezer te overtuigen van het standpunt (1). Wanneer, zoals in dit voorbeeld, de argumentatie complex is en dus uit meer elementaire taalhandelingen bestaat, is het belangrijk dat eveneens vastgesteld kan worden wat de relatie is tussen de taalhandelingen (2) en (3). Is een bepaalde taalhandeling een zelfstandige rechtvaardiging van het standpunt of maakt hij deel uit van een geheel van taalhandelingen die gezamenlijk het standpunt rechtvaardigen? Om die vraag te kunnen beantwoorden, moet nagegaan worden of tot uitdrukking is gebracht hoe de argumenten zich tot elkaar verhouden. Het tot uitdrukking brengen van de relatie met andere argumenten, kan mijns inziens beschouwd worden als een nadere invulling van de essentiële voorwaarde. De essentiële voorwaarde houdt dan in dat tot uitdrukking wordt gebracht dat de uitspraken u_1 , u_2 enz. *gezamenlijk* of *ieder op zich* als een poging gelden om anderen van de (on)aanvaardbaarheid van een bepaald standpunt te overtuigen.

Wanneer aan *alle* herkenbaarheidsvoorwaarden is voldaan, is het in principe mogelijk om van het betoog van de rechter een analytisch overzicht te geven waarin alle aspecten van het argumentatief taalgebruik zijn opgenomen die voor het oplossen van een verschil van mening van belang kunnen zijn.¹⁰ Zo'n analytisch overzicht vormt het uitgangspunt voor de beoordeling van een juridisch betoog en houdt in dat vastgesteld is:

1. wat de geschilpunten zijn;
2. welke posities de procespartijen en de rechter innemen;
3. welke expliciete en impliciete argumentatie er naar voren is gebracht;
4. wat de relatie tussen de argumenten is.¹¹

10 Dit analytische overzicht is gebaseerd op de richtlijnen voor een analytisch overzicht van Van Eemeren, Grootendorst en Kruijer (1983: 290) voor betogen in het algemeen. Zie ook Van Eemeren, Grootendorst, Snoeck Henkemans e.a. (1997: 371).

11 Zie ook Van Eemeren e.a. (1996) en Kloosterhuis en Plug (1991: 110).

Het vierde onderdeel van dit analytisch overzicht staat in deze studie centraal, maar het zal duidelijk zijn dat dit onderdeel niet helemaal los kan worden gezien van de andere onderdelen. Om vast te stellen wat de relatie tussen argumenten is, moet bijvoorbeeld eerst vastgesteld worden op welk standpunt de argumenten betrekking hebben. Problemen bij het reconstrueren van de relatie tussen argumenten kunnen soms verklaard worden uit onduidelijkheden in andere onderdelen van het analytisch overzicht. Ook kunnen aan andere onderdelen soms aanwijzingen worden ontleend om problemen bij het reconstrueren van de relatie tussen de argumenten op te lossen.

1.3 Doelstellingen van het onderzoek

In deze studie wordt onderzocht welke aanwijzingen er gegeven kunnen worden om de relatie tussen argumenten die in rechterlijke uitspraken naar voren worden gebracht op een verantwoorde wijze te reconstrueren. Uitgangspunt voor het onderzoek is de schriftelijke weergave van het resultaat van het rechterlijke beslissingsproces. Het onderzoek heeft betrekking op de *legitimat*ie van het rechterlijk oordeel en wat door Nieuwenhuis (1976: 501) wordt omschreven als 'de manier waarop de rechtvaardiging van een gevonden beslissing wordt vormgegeven'.¹² Ik beperk mij om praktische redenen tot rechterlijke uitspraken uit één rechtsgebied: het civiele recht.

Als zich bij de reconstructie van complexe argumentatie in een rechterlijke uitspraak problemen voordoen, kan dat verregaande consequenties hebben voor de beoordeling en de aanvaardbaarheid van die uitspraak, zoals bleek uit voorbeelden in 1.1. In de eerste plaats kan, als niet achterhaald kan worden wat in de motivering de relatie is tussen de argumenten onderling en hoe zij samenhangen met de beslissing van de rechter, de beslissing voor partijen of andere betrokkenen daardoor minder aanvaardbaar zijn. In de tweede plaats kan onduidelijkheid over de relatie tussen de argumenten waarmee de rechter zijn beslissing rechtvaardigt aanleiding zijn om die onduidelijkheid in hoger beroep expliciet aan de orde te stellen. Het verschil van mening over de samenhang tussen de argumenten gaat dan deel uitmaken van het oorspronke-

12 De legitimatiefase (de 'context of justification') wordt in de rechtstheorie onderscheiden van de heuristische fase (de 'context of discovery'). Hoewel de heuristische fase van de besluitvorming in theorie aan de legitimatiefase voorafgaat, kunnen die fasen in de praktijk niet altijd goed worden onderscheiden (zie Feteris 1994: 11-12).

lijke geschil dat aan de rechter werd voorgelegd en kan zelfs bepalend zijn voor de uiteindelijke beslissing.

Het doel van dit proefschrift is een bijdrage te leveren aan de oplossing van de problemen die zich kunnen voordoen bij de reconstructie van complexe argumentatie in rechterlijke uitspraken door duidelijk te maken hoe de relatie tussen argumenten in het kader van de pragma-dialectische argumentatietheorie op een verantwoorde manier gereconstrueerd kan worden. Deze algemene doelstelling wordt verwezenlijkt aan de hand van de volgende specifiekere doelstellingen.

Een pragmatische benadering van juridische argumentatie houdt in dat complexe argumentatie geanalyseerd wordt in de juridische context waarin deze naar voren wordt gebracht. Bij de analyse moet niet alleen rekening worden gehouden met autonome structurele eigenschappen van argumentatief taalgebruik, maar ook met de functie die argumentatie moet vervullen in het institutionele kader van het recht. Dat betekent voor de analyse van complexe argumentatie in rechterlijke uitspraken dat moet worden nagegaan welke beoordelingscriteria gelden voor dit type teksten. De *eerste doelstelling* in deze studie is na te gaan welke juridische eisen er worden gesteld aan het argumentatieve taalgebruik in rechterlijke uitspraken en welke functie ze in de rechtspraktijk moeten vervullen.

Een dialectische benadering van argumentatie houdt in, zoals gezegd, dat argumentatie wordt opgevat als een onderdeel van een kritische discussie die tot doel heeft een geschil op een redelijke wijze tot een oplossing te brengen. Een civiele procedure kan worden opgevat als een specifieke vorm van een kritische discussie. Voor de analyse van zo'n juridische discussie kan gebruik worden gemaakt van het pragma-dialectische ideaalmodel voor een kritische discussie. Een rechterlijke uitspraak wordt in die benadering beschouwd als een tekst die een onderdeel vormt van een juridische discussie over een geschil. Om vast te kunnen stellen wat in de context van de discussie de functie is van complexe argumentatie, moet nagegaan worden hoe de discussie tot uitdrukking komt in een rechterlijke uitspraak. Het is de vraag welke taalhandelingen die op grond van juridische voorschriften in een rechterlijke uitspraak naar voren moeten worden gebracht, een functie vervullen in de discussie. Om die vraag te beantwoorden, wordt onderzocht of het pragma-dialectische ideaalmodel als uitgangspunt kan dienen voor een analytisch overzicht van taalhandelingen in een rechterlijke uitspraak. De beantwoording van die vraag sluit aan bij de *tweede doelstelling* in deze studie: vaststellen of aan de hand van het pragma-dialectische ideaalmodel voor een kritische

discussie een analytisch overzicht van taalhandelingen in een rechterlijke uitspraak gegeven kan worden dat als uitgangspunt kan dienen voor de reconstructie van complexe argumentatie die voor een rechterlijke beslissing naar voren wordt gebracht.

Om de samenhang tussen argumenten op een verantwoorde wijze te kunnen reconstrueren, moet worden nagegaan welke vormen van samenhang onderscheiden kunnen worden. Uitgangspunt voor een typologie van vormen van samenhang zijn de verschillende vormen van complexe argumentatie die worden onderscheiden in de pragma-dialectische argumentatietheorie. Omdat de reconstructie betrekking heeft op argumentatie in een juridische context, moet onderzocht worden of de vormen van complexe argumentatie die in de pragma-dialectische argumentatietheorie onderscheiden worden adequate onderscheidingen zijn voor de reconstructie van argumentatie in rechterlijke uitspraken. De *derde doelstelling* van dit onderzoek is dan ook: vaststellen of de pragma-dialectische onderscheidingen tussen vormen van complexe argumentatie precisering of aanpassing behoeven, om als uitgangspunt te kunnen dienen voor de reconstructie van complexe argumentatie in rechterlijke uitspraken.

Een verschil van mening over de samenhang tussen argumenten wordt in een rechterlijke uitspraak soms expliciet aan de orde gesteld als die samenhang doorslaggevend is geweest voor de beslissing van de rechter. Zowel aan het ter discussie stellen van de samenhang tussen argumenten door een procespartij als aan de beoordeling van zo'n verschil van mening door de rechter, moet een verantwoorde reconstructie van complexe argumentatie ten grondslag liggen. Het is daarom van belang te onderzoeken op grond van welke aanwijzingen de reconstructie verantwoord kan worden. In de pragma-dialectiek worden verschillende soorten aanwijzingen gegeven voor de reconstructie van complexe argumentatie in betogende teksten en discussies. Het is de vraag in hoeverre die aanwijzingen ook bruikbaar zijn voor de argumentatie in rechterlijke uitspraken en of er daarnaast voor dit type teksten nog specifiekere aanwijzingen gegeven kunnen worden. Deze vraag ligt ten grondslag aan de *vierde doelstelling*: vaststellen of pragma-dialectische aanwijzingen bruikbaar zijn voor de reconstructie van complexe argumentatie in rechterlijke uitspraken en of deze aangevuld kunnen worden met specifieke aanwijzingen voor het juridische domein.

In gevallen waarin in een uitspraak een verantwoording wordt gegeven voor de interpretatie van de relatie tussen de argumenten, kan die verantwoording getoetst worden aan pragma-dialectische aanwijzingen voor de recon-

structie van argumentatieve verbanden. Op die manier kan worden nagegaan of verschillen van mening over de relatie tussen argumenten in de praktijk op een aanvaardbare manier worden opgelost. Om te beoordelen of de interpretatie van de relatie tussen de argumenten aanvaardbaar is, moet worden onderzocht of de verantwoording overeenkomt met een pragma-dialectische verantwoording voor de interpretatie van die relatie. De *vijfde doelstelling* luidt daarom: vaststellen of de aanwijzingen op grond waarvan de relatie tussen argumenten wordt verantwoord in de juridische praktijk corresponderen met pragma-dialectische aanwijzingen.

1.4 Opzet van het onderzoek

Deze studie naar de reconstructie van argumentatie in rechterlijke uitspraken bestaat uit een theoretisch en een analytisch gedeelte. Het onderzoek beoogt niet alleen een bijdrage te leveren aan het vergroten van de theoretische en praktische inzichten in vormen van complexe argumentatie. Het is de bedoeling dat het ook resultaten oplevert die toepasbaar zijn voor het rechtenonderwijs. Aan verschillende juridische faculteiten in Nederland wordt in het onderwijs expliciet aandacht besteed aan het analyseren en beoordelen van argumentatie in rechterlijke uitspraken.¹³ Het ontwikkelen van deze vaardigheden is noodzakelijk om rechtspraak nauwkeuriger te leren lezen, casus te leren oplossen en kritisch te leren reageren op de argumentatie van de rechter en partijen om zo beter voorbereid te zijn op de rechtspraktijk.

In het *theoretische* deel van deze studie wordt eerst een typologie van soorten complexe argumentatie ontwikkeld op basis van argumentatietheoretische en rechtstheoretische literatuur. Nagegaan wordt welke typen complexe argumentatie in de beide onderzoeksgebieden onderscheiden worden en hoe deze typen worden gekarakteriseerd. Door de onderscheidingen te toetsen aan rechterlijke uitspraken uit de praktijk, wordt een voor dit type teksten adequate typologie opgesteld. Vervolgens wordt onderzocht hoe deze typen kunnen worden geïdentificeerd en welke aanwijzingen behulpzaam kunnen zijn bij de reconstructie ervan.

In hoofdstuk 2 wordt nagegaan welke functies een rechterlijke uitspraak moet vervullen en welke eisen in verband daarmee aan de inhoud en de presentatie van dit type teksten worden gesteld. Ook wordt nagegaan welke kritiek

13 Zie Kunneman (1991: 155-160), Hesselink (1992), Pontier (1995: 161-173).

wordt geleverd op de begrijpelijkheid en de aanvaardbaarheid ervan en of die kritiek ook betrekking heeft op de presentatie van complexe argumentatie.

In hoofdstuk 3 wordt een analytisch overzicht opgesteld van taalhandelingen die in een rechterlijke uitspraak naar voren moeten worden gebracht. Dit gebeurt aan de hand van een pragma-dialectische analyse van een civiele procedure die is ontwikkeld door Feteris (1989). Het analytisch overzicht van taalhandelingen in een rechterlijke uitspraak heeft een heuristische functie bij de analyse van argumentatie in dit type teksten.

In hoofdstuk 4 wordt nagegaan welke onderscheidingen er in de argumentatietheoretische benaderingen tussen verschillende vormen van samenhang of complexiteit van argumentatie worden gemaakt. Monologisch of retorisch georiënteerde benaderingen worden vergeleken met de dialogische benadering van Van Eemeren en Grootendorst (1982, 1996) en Snoeck Henkemans (1992). Onderzocht wordt in hoeverre de onderscheidingen die deze auteurs maken uitgebreid of verfijnd moeten worden.

In hoofdstuk 5 worden rechtstheoretische benaderingen van juridische argumentatie besproken. Daarbij wordt nagegaan welke soorten complexe argumentatie in de juridische literatuur worden onderscheiden, hoe deze worden gekarakteriseerd en welke functie in deze benaderingen aan complexe argumentatie wordt toegekend.

In het tweede, *analytische* deel van deze studie wordt onderzocht welke aanwijzingen kunnen worden gebruikt om de relatie tussen argumenten op een verantwoorde wijze te reconstrueren. In dit deel worden analyses gegeven van rechtspraak waarin interpretatieproblemen voorkomen die verband houden met de samenhang tussen argumenten en van jurisprudentie waarin deze problemen tot motiveringsklachten leiden. Onderzocht wordt wat het verschil van mening over de samenhang tussen argumenten precies inhoudt en welk type complexe argumentatie in het geschil centraal staat. De aanwijzingen op grond waarvan de interpretaties van de samenhang tussen de argumenten tot stand komen, worden vergeleken met de aanwijzingen die op theoretische gronden gegeven kunnen worden. In de analyses van praktijkvoorbeelden wordt nagegaan of de oorzaak van de interpretatieproblemen over de samenhang tussen argumenten is gelegen in de presentatie van de argumentatie of eerder te maken heeft met de reconstructie van de argumentatie en welke aanwijzingen er aan kunnen bijdragen die interpretatieproblemen te voorkomen.

Ter rechtvaardiging van een beslissing moet de rechter zich in principe baseren op een rechtsregel. In hoofdstuk 6 wordt onderzocht welke aanwijzingen aan de formulering van de rechtsregel kunnen worden ontleend.

Bovendien wordt aan de hand van een aantal voorbeelden uit de rechtspraak onderzocht welke reconstructieproblemen zich kunnen voordoen.

De rechtsregel(s) op grond waarvan de rechter zijn beslissing neemt, wordt meestal ondersteund met complexe argumentatie. In hoofdstuk 7 wordt onderzocht welke aanwijzingen gegeven kunnen worden om de relatie tussen die argumenten te reconstrueren.

Veel reconstructieproblemen hebben betrekking op de vraag of een aangevoerd argument een noodzakelijke overweging is of een overweging ten overvloede (*obiter dictum*). In hoofdstuk 8 wordt onderzocht hoe een overweging ten overvloede gekarakteriseerd kan worden. Daarnaast worden er analyses gegeven van rechterlijke uitspraken waarin overwegingen ten overvloede naar voren worden gebracht en wordt onderzocht op grond van welke aanwijzingen wordt geconcludeerd dat een argument als een *obiter dictum* beschouwd wordt.

Voor de rechtvaardiging van interpretatieve beslissingen wordt vaak complexe argumentatie aangevoerd waarin pro- en contra-argumentatie tegen elkaar worden afgewogen. In hoofdstuk 9 wordt onderzocht welke afwegingsstrategieën kunnen worden onderscheiden en hoe de relatie tussen de argumenten die tegen elkaar worden afgewogen gereconstrueerd moet worden.

Daarmee is aangegeven hoe juridische en argumentatietheoretische inzichten in vormen van complexe argumentatie die worden weergegeven in het eerste deel van deze studie worden gebruikt om in het tweede deel aanwijzingen voor de reconstructie van complexe argumentatie nader uit te werken.